

Bu durum, fazilet ve reziletleri sınırlamanın ve belli kategorilerde toplamanın imkânsızlığından kaynaklanmaktadır. Bazı geç dönem ahlâk müellifleri ise dört temel fazilet anlayışını tamamen terketmişlerdir. Meselâ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserinin tamamına yakın kısmında geleneksel İslâm ahlâkındaki kırk fazilet, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin siyaset ahlâkı ağırlıklı *Mevâhibü'l-hallâk fî merâtibü'l-ahlâk*'ında elli civarında fazilet ile bazı reziletler, Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin *Mir'âtü'l-ahlâk*'ında ise yirmi dört fazilet incelenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fzl" md.; a.mlf., *ez-Zer'â ilâ mekârimü's-şer'â*, Kahire 1405/1985, s. 100-105, 110-112, 132, 142, 270-384; *Lisânü'l-'Arab*, "fzl" md.; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "fzl" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "fzl" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fzl" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "fzl" md.; Aristoteles [Aristo], *İlmü'l-ahlâk* (trc. Ahmed Lütfi es-Seyyid), Kahire 1927, II, 1; X, 7.4; İbnü'l-Mukaffâ, *el-Edebü'l-kebtî*, Kahire 1331, s. 32, 41, 49, 67, 70; Kindî, *Resâ'il*, Kahire 1398/1978, s. 122, 127-129; Fârâbî, *Tahşîlül's-sa'âde* (nşr. Ca'fer Âlüyâsîn), Beyrut 1983, s. 68-69, 71, 74; a.mlf., *Fuşûlül-medent* (nşr. D. M. Dunlop), Cambridge 1961, s. 108-110, 164; İbn Miskevî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 39, 40-48; İbn Sî-nâ, *Tis'u resâ'il*, Kostantiniye 1928, s. 107-110; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 59-80; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Leknev 1316, s. 226-228, 233, 239; Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Tahran 1399; Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Mevâhibü'l-hallâk fî merâtibü'l-ahlâk*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 706; Bostanzâde Yahyâ, *Mir'âtü'l-ahlâk*, İÜ Ktp., TY, nr. 3537; I. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi* (trc. İoanna Kuçuradi v.dğr.), Ankara 1980, s. 40-41, 96.

MUSTAFA ÇAĞRICI

FAZL

(الفضل)

Genel olarak fazlalık, üstünlük, lutuf ve ihsan anlamına gelen, özellikle de Allah'ın çok yönlü lutuf ve keremini ifade eden bir terim.

"Artmak, fazlalaşmak; meziyet sahibi ve üstün olmak" anlamlarında masdar olan fazl kelimesi "fazlalık (eksikliğin [naks] zıddı), isteyerek yapılan iyilik, lutuf ve ihsan, sevabı çok olan iş" mânalarında isim olarak da kullanılır (*Lisânü'l-'Arab*, "fzl" md.; Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhtâ*, "fzl" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "fzl" md.). Fahreddin er-Râzî'ye göre bu kelime genellikle "ih-sanda çokluk" anlamını ifade eder. Başkalarına çokça iyilik eden kimseye de fâ-

zıl adı verilir. Zamanla bir insanın iyilik yapma düşüncesiyle başka birine sağladığı faydaya da fazl denilmiştir (*Mefâtihu'l-ğayb*, VII, 99). Nitekim Bakara sûresinin 237. âyetinde kelimenin bu anlamda kullanıldığı görülür. Burada zıffattan önce boşanmak isteyen kadın ve erkeğin gönüllü olarak birbirlerine ikramda bulunmaları, karşı taraf lehine maddî haklarından feragat etmeleri öğütlenmiştir (a.g.e., VI, 145). Cürcânî fazlı kısaca "karşılıksız iyilik etme" şeklinde tanımlamış (*et-Ta'rifât*, "fzl" md.); Râgıb el-İsfahânî ise kelimenin anlamını "bir şeyin yeterli miktardan çok olması" diye açıkladıktan sonra bu çokluğun iyi veya kötü sayılabileceğini belirtmiş; iyi olanına bilgi ve hilim erdeminin ileri derecesini, kötü olanına da aşırı öfkelenmeyi örnek vermiştir. Sözlüklerde, genellikle olumlu fazlalığı ifade etmek üzere fazl, olumsuz olanı ifade etmek üzere de **fuzûl** kelimelerinin kullanıldığı belirtilir.

Râgıb el-İsfahânî'nin yaptığı, daha sonraki bazı kaynaklarda da tekrar edilen (meselâ bk. *Tâcü'l-'arûs*, "fzl" md.) fazl tasnifine göre bir şey başka bir şey karşısında üç yönden üstünlüğe sahip olabilir. a) Cins bakımından: Hayvan cinsinin bitki cinsine üstünlüğü gibi; b) Tür (fasi) bakımından: İnsan türünün hayvan türüne üstünlüğü gibi (Râgıb el-İsfahânî, insanın diğer birçok yaratıktan üstün kıldığını bildiren âyette [el-İsrâ 17/70] tür bakımından fazla işaret edildiğini belirtir); c) Zat bakımından: Bir kişinin başka bir kişiye üstünlüğü gibi. "Allah rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kılmıştır" meâlindeki âyet (en-Nahl 16/71) zat bakımından fazla delâlet eder. İlk iki kategorideki üstünlük farkları varlığın özüne ilişkin olduğu için sabittir. Nitekim bir hayvanın insana has bir üstünlüğe ulaşması mümkün değildir. Zata mahsus fazl ise değişken olup kazanılması da kaybedilmesi de mümkündür (*el-Müfredât*, "fzl" md.).

Kur'an-ı Kerim'de 104 yerde geçen fazl ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin büyük bir kısmı Allah'ın genel olarak varlıklar âlemine, bütün insanlara, inananlara ve özel olarak da Muhammed ümmetine, ayrıca belli kişi veya zümrelere karşı maddî ve mânevî lutuf ve cömertliğini ifade eder (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fzl" md.). Bu arada, "Allah büyük fazl sahibidir" ifadesi birçok âyette tekrar edilir. Kur'an'a göre, "Fazl Allah'ın elindedir, onu dilediğine

verir" (Âl-i İmrân 3/73; el-Hadîd 57/29); "Allah sana bir hayır dilerse O'nun fazlına engel olabilecek bir kimse yoktur" (Yûnus 10/107). Çeşitli âyetlerde dünya ve âhîret mutluluğu, cennet ve cennet nimetleri, Allah'ın bazı günahkârları hemen cezalandırmaması, azaplarını hafifletmesi, günahlarını bağışlaması, hüsrandan koruması, bilmediğini öğretmesi, hidayete erdirmesi, hayırlara fazlasıyla sevap vermesi, iman, İslâm, vahiy, peygamberlik, şefaât gibi Allah'ın insanlığa büyük lutuf ve ihsanları fazl kelimesinin kapsamı içerisinde gösterilmiştir. Müminlerin "hayırlarda yarışma" şeklinde ifade edilen ahlâkî yetkinlik ve çabaları da "büyük bir fazl" olarak nitelendirilmekte olup (Fâtır 35/32) buradaki fazldan ahlâkî fazilet kastedilmiştir. Bir âyette Allah ve Resulü'ne itaat edenlerin O'nun nimetine mazhar kılınmış bulunan peygamberler, siddîklar, şehidler ve sâlihlerle beraber olacağı belirtildikten sonra, "Bu Allah'ın bir fazlıdır" denilir (en-Nisâ 3/69-70). Başka bir âyette de Allah tarafından sevilme ve O'nu sevmek, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve güçlü olmak, Allah yolunda cihad etmek, anlamsız kınama ve yergilerden korkmamak, Allah'ın sadece dilediği kimselere nasip ettiği birer lutuf olarak değerlendirilmiştir (el-Mâide 5/54).

Kur'an'da çeşitli varlık ve imkânlar da fazl kapsamında gösterilir. Buna göre Allah'ın insanların geçimi ve barınması için yaratmış olduğu nesnelere, ticaret, kazanç, zenginlik, fetih, zafer ve ganimet gibi dünyevî imkânlar Allah'ın lutuflarındandır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fzl" md.).

Bazı âyetlerde, "bir kimseyi veya bir şeyi diğerinden üstün kılmak" anlamına gelen **tafdîl** masdarından fiillerle Allah'ın bütün insanlığa veya belli kesimlere şamil fazlından da söz edilmektedir. Nitekim İsrâ sûresinde (17/70) Âdem oğullarının bazı mazhariyetlerinden örnekler verildikten sonra, "Onları yarattıklarımızın birçoğundan gerçekten üstün kıldık" denilmektedir. Taberî'ye göre bu üstünlük insanın elleriyle iş yapabilmesi, yiyecek içebilmesidir (*Câmi'u'l-beyân*, XV, 125-126). Râzî ise söz konusu âyet üzerinde kısmen felsefî mahiyette geniş bir yorum yaptıktan sonra burada geçen "tekrîm" ile "tafdîl" arasındaki farkı şöyle açıklar: Yüce Allah insanı akıl, konuşma ve yazma meleklere yanında estetik bir beden ve ayakta durabilme

gibi özellikleriyle öteki canlılardan üstün kılmış olup âyetteki "tekrim" kavramı bu fitrî meziyetlere işaret eder. Allah insana bilhassa akıl ve kavrama yeteneği sayesinde doğru bir akide ve erdemli bir ahlâkı kazanma imkânını da bahşetmiştir. Âyette geçen "tafdîl" kavramı da sonradan kazanılan bu doğru inanç ve üstün ahlâkı ifade eder (*Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 12-16). Ayrıca bazı insanların biyolojik, dinî, ahlâkî ve insanî değerlerdeki farklılıklarına göre Allah'ın onlara yönelik lutuf ve fazlının farklı olacağını bildiren âyetler de vardır. Buna göre, "Allah insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmıştır" (en-Nisâ 4/83); "Allah malları ve canlarıyla cihad edenleri derece bakımından oturup bekleyenlerden üstün kılmıştır" (en-Nisâ 4/95). Âhirette bu derece ve üstünlük farkları daha da büyük olacaktır (el-İsrâ 17/21). Allah bir zamanlar İsrâiloğulları'nı da âlemlere üstün kılmıştı (el-Bakara 2/47, 122); fakat daha sonra işledikleri büyük günahlar ve isyanları sebebiyle "onlara zillet ve meskenet damgası vuruldu" (el-Bakara 2/61).

Bütün peygamberlerin âlemlere üstün kılındığının belirtilmesi yanında (el-En'âm 6/86) bir kısım peygamberlerin diğerlerinden üstün yaratıldığını bildiren âyetler de vardır (bk. TAFDİL). Ayrıca bazı peygamberlerin isimleri anılarak bunların nâil oldukları özel lutuflardan söz edilir. Meselâ Hz. Süleyman ve oğlu Dâvûd, Allah'ın kendilerini mümin kullarının birçoğundan daha üstün kılmasından dolayı O'na hamdetmişler; Hz. Süleyman, kendisine kuşlarla konuşmanın öğretilmesini ve daha birçok şeyin verildiğini söylemiş, bunun açık bir fazl olduğunu belirtmiştir (en-Neml 27/15-16). Bu âyet, devlet adamlarının veya bu göreve tâlip olanların sahip oldukları meziyetler hakkında toplumlarını bilgilendirmelerinin uygun olacağı kanaatini vermektedir. Müfessirler Hz. Dâvûd'a verdiği belirtilen fazlı (Sebe' 34/10) peygamberlik, Zebûr, ilim, kudret, dağların ve kuşların ona boyun eğdirilmesi, tövbesinin kabul edilmesi, adaletli yönetimi, demiri eritmesi ve işlemesi, sesinin güzel olması şeklinde açıklamışlardır (Kurtubî, XIV, 264-265).

Fazl kavramı, Allah'ın özellikle İslâm ümmeti hakkındaki lutuflarını belirtmek üzere de kullanılmıştır. Nitekim müfessirler Hadîd sûresinin 29. âyetindeki fazlı bu anlamda yorumlamışlardır (meselâ bk. Şevkânî, V, 207-208). Başka bir yer-

de, yine fazl kelimesinin kapsamında olmak üzere Allah'ın İslâm ümmetine bahşettiği lutufların bir kısmı aralarından bir peygamberin yetişmesi, onun birçok konuda çevresindeki insanlardan farklı davranarak onları yanlışlık ve sıkıntılardan kurtarması, Allah'ın müslümanlara imanı sevdirmesi, gönüllerini onunla süslemesi, onları inkâr, günah ve isyandan tiksindirmesi şeklinde sıralanmıştır (el-Hucurât 49/7-8).

Fazl kelimesi hadislerde sözlük anlamları yanında Kur'an'da olduğu gibi "Allah'ın lutuf ve ihsanı, cömertliği, zengin hazinesi" mânasında da geçmektedir. Hz. Peygamber'in ümmetine tavsiye ettiği şu duada fazl bu anlamda kullanılmıştır: "Allahım! Bana helâlden yeteri kadar rızık vererek haram kıldıklarından beni esirge; fazlınla beni zengin kılarak senden başkasına muhtaç olmaktan koru" (Tirmizî, "Da'avât", 110). İnsanların malına göz dikmeyi yasaklayan ve Allah'ın fazlından istemeyi emreden daha başka hadisler de vardır (meselâ bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vaHY", 15; Müslim, "Müsâfirîn", 68). Birçok hadiste yemek, su, çeşitli mallar gibi maddî varlıkların ihtiyaçtan fazla olan ve başkalarının yararına sunulması öğütlenen kısmı da fazl kelimesiyle ifade edilmiştir.

Hadislerde fazl kelimesi "bir kimse için veya bir şeyin değerinden üstün, değerli ve faziletli olması", tafdil masdarından muhtelif kelimeler de "üstün, hayırlı ve faziletli kılma" mânasında yaygın şekilde kullanılmaktadır: "Âlimin âbide üstünlüğü dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir" (Ebû Dâvûd, "İlim", 1; İbn Mâce, "Muḥaddime", 17); "Arap'ın Arap olmayana... takvâdan başka bir üstünlüğü yoktur" (*Müsned*, V, 411) gibi. Yine fazl kökünden olup "en hayırlı, daha faziletli, sevabı en çok olan" anlamındaki *efdal* kelimesi de hadislerde sıkça geçmektedir. "Sözlerin en hayırlısı şu dört sözdür: Sübhânallah, Allâhüekber" (Buhârî, "Eymân", 19; *Müsned*, V, 20) anlamındaki hadis buna örnek verilebilir. Bu hadisin başka rivayetlerinde *efdal* yerine "ehab" (en sevimli) ve "ahyer" (en hayırlı) kelimeleri kullanılmıştır (İbn Hacer, XXV, 63-64). Hadis mecmualarının çoğunda bazı konulara, bu arada sevabı bol olan hayırlı amelere dair hadisleri ihtiva eden özel bölümler ayrılmıştır. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'inde "Kitâbü Fazlî leyleti'l-Kadr", "Kitâbü Fezâ'ili aşâbi'n-nebi", "Kitâbü Fezâ'ili'l-Medîne"; Müslim'in aynı adı ta-

şıyan eserinde "Kitâbü'l-Fezâ'il" ve "Kitâbü Fezâ'ili'n-nebi"; Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "Kitâbü Fezâ'ili'l-cihâd" başlıklı bölümler bunlara örnek teşkil eder. Aynı eserlerde "fazl" kelimesiyle başlayan pek çok alt bölüm de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fzl" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "fzl" md.; *et-Ta'rifât*, "fzl" md.; *Firûzâbâdi*, *el-Kâmûsü'l-muḥit*, "fzl" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "fzl" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fzl" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "fzl" md.; Seyyid Ali Ekber Karâşî, *Ḳâmûs-ı Ḳur'ân*, Tahran 1367, V, 182-192; *Müsned*, V, 20, 411; Buhârî, "Bed'ü'l-vaHY", 15, "Eymân", 19; Müslim, "Müsâfirîn", 68; İbn Mâce, "Muḥaddime", 17; Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizî, "Da'avât", 110; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1405/1984; XV, 125-126; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 145; VII, 99; XXI, 12-16; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 264-265; İbn Hacer, *Fethu'l-bârt* (Sa'd), XXV, 63-64; Şevkânî, *Fethu'l-Ḳadîr*, Beyrut 1412/1991, V, 207-208.

MUSTAFA ÇAĞRICI

FAZL b. ABBAS b. ABDÜLMUTTALİB

(فضل بن عباس بن عبدالمطلب)

Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed)
Fazl b. Abbâs b. Abdilmuttalib
el-Hâşimî el-Kureşî
(ö. 13/634 [?])

**Hz. Peygamber'in amcasının
oğlu, sahâbî.**

Babası Hz. Abbas, annesi Resûl-i Ekrem'in hanımı Meymüne'nin kız kardeşi Lübâbe bint Hâris'tir. Fazl Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'nin fethinde ve Huneyn Gazvesi'nde bulundu. Huneyn gününü ordu bozguna uğradığı zaman Resûl-i Ekrem'in etrafından ayrılmayıp onu koruyanlardan biridir. Vedâ haccında Müzdelife'den Mina'ya kadar Resûlullah'ın devesinin terkinde gittiği için kendisine "Ridfû Resûlillâh" denildi ve o günden sonra bu lakapla tanındı. O sıralarda bekâr ve yakışıklı bir delikanlı olan Fazl'ın gözü Vedâ haccına katılanlar arasındaki bir kıza takıldı. Hz. Peygamber birkaç defa eliyle onun yüzünü başka tarafa çevirerek, "Yeğenim, bu öyle bir gündür ki bu günde gözüne, kulağına ve diline hâkim olanın günahlarını Allah bağışlar" dedi. Fazl, babasının tavsiyesi üzerine Resûl-i Ekrem'den zekât memurluğu istedi. Zekâtın malın kırı olduğunu, bu sebeple zekât memurluğunu Muhammed ailesine uygun görmediğini söyleyen Resûlullah onu Mahmiye b.